

УДК:378:373.3.011.3-051

ТОРЧИНСЬКА Тамара Анатоліївна –

кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри фахових методик та інноваційних технологій у початковій школі
Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
e-mail:facam110@ukr.net

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО РОБОТИ НАД АНТРОПОНІМАМИ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. На сучасному етапі відродження нашої держави постала потреба по-новому поглянути на рідну мову як державну, яка надійно входить у наше життя і вимагає докладнішого вивчення. З часом роль мови у подальшому розвитку суспільства все більше зростатиме, тому що вона є одним з головних засобів освіти підростаючого покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У кожного з народів існують свої традиції іменування людей, свої системи іменувань, специфіка вибору й оцінка імен. Є така система і в українській мові. Ця тема була вже об'єктом значної кількості досліджень. Зокрема плідно працювали українські дослідники: С. П. Бевзенко, І. М. Железняк, Г. П. Півторак, Ю. К. Редько, П. П. Чучка та ін.

Проблема підготовки майбутніх учителів набула досить ґрунтовного висвітлення в науковій літературі минулого. Теоретичні та методологічні її основи відображені в працях К. Ушинського М. Драгоманова, О. Духновича, С. Русової, В. Сухомлинського. Сучасні її аспекти знайшли відображення в науковому доробку А. Алексюка, В. Бондаря Н. Гоноболіна, С. Гончаренка, Н. Кузьміної, О. Савченко, В. Семиченко, В. Сластьоніна, О. Щербакова та ін.

Мета статті – дослідити підготовку майбутніх учителів початкової школи до роботи над антропонімами на уроках української мови.

Виклад основного матеріалу дослідження. До змісту професійної підготовки майбутнього вчителя початкової школи варто віднести фундаментальні загальнофілософські, загальнокультурні, психолого-педагогічні та спеціальні знання, інноваційний стиль науково-педагогічного мислення, готовність до прийняття творчих рішень, потребу в постійній самоосвіті та готовність до цього, вміння і навички практичної педагогічної діяльності, які дозволяють учителю вивчати й діагностувати рівень розвитку вихованців, розуміти, організувати їх спільну роботу, формувати соціально цінні якості особистості, володіти індивідуальним стилем педагогічної діяльності.

Щоб досягти основних цілей навчання рідної мови, які включають засвоєння ономастичного матеріалу, учитель повинен озброїти школярів певною сумою теоретичних відомостей про ономастикон, адже серед океану слів є дуже багато власних назв – звичайних людських імен, таких, як Іван, Петро, Марія. Але мало хто з нас задумується над тим, скільки їх взагалі існує в світі. Будучи носієм певного ймення, людина не завжди знає джерело його походження, родовід. Це звичайний набір звуків, чи можливо, наше ім'я має здатність впливати на нашу поведінку, характер. Над цим та іншими питаннями варто замислитись, оскільки історія виникнення імен дуже цікава, навіть захоплююча.

Ім'я залишиться для дітей «мертвим знаком», німим, непривабливим, нецікавим словом, якщо вчитель не розкриє учням його дивовижного внутрішнього змісту і цим викличе зацікавленість ним як мовним явищем.

Ім'я – це власна назва людини, яку давали при народженні. Воно є для кожного найвірнішим другом. У давні часи ім'я добирали залежно від часу та обставин народження. Так, шостій дитині могли дати ім'я Шостак; дівчинка, яка з'явилась на світ узимку, могла одержати ім'я Зима. Іменем батьки висловлювали своє ставлення до дитини. Так з'явилися Ждани, Любки – діти, народження яких з нетерпінням чекали.

На вибір імені могли вплинути зовнішність, фізичні особливості дітей: маленьких зростом називали Дрібко, Малко; білявих та русявих іменували Білан, Світлян; смаглявих – Чорниш; крикунів – Ревами, Верещаками; спокійних – Мовчанами, Несміянами.

Люди вважали, що вдало дібране ім'я впливає на здоров'я, характер і долю дитини. Якщо її звали Здоровкою, вона буде рости здоровою, Щасний – щасливою, Розумник – розумною, Сон – спокійною.

До прийняття християнства часто вживали складні імена: Ярослав – «світла слава», бо походить від Ярила, бога Сонця; Радислав – «дбати, радіти, прославляти радість».

Та все ж більшість сучасних імен за своїм походженням не власне українські. Вони

запозичені з грецької, латинської, сірійської, старовірської та інших мов. Кожне у своїй мові мало свої значення, а потрапивши у нашу мову, стало використовуватись як власна назва [5].

На нашу думку, дітям буде цікаво дізнатися, що Андрій означає «мужній, хоробрий», Артем – «здоровий, свіжий», Галина – «ніжна, тиха», Геннадій – «благородний», Микола – «переможець», Олександр – «мужній, заступник», Тарас – «бунтар».

Для вироблення орфографічних навичок (написання імен з великої літери) можна порівняти загальні назви (апелятиви) та власні (оніми). Якщо апелятив «хлопчик» співвідноситься з усіма учнями, то онім «Миколка» буде стосуватись лише того з них, до кого звертається вчитель. Саме з поваги до імені, яке вирізняє людину з-поміж інших, ми і пишемо його з великої літери.

Цей матеріал дуже цікавий і може з успіхом використовуватись учителем на уроках рідної мови.

Реалізації навчальної і пізнавальної мети також сприятимуть запитання: Чому саме так назвали хлопчика чи дівчинку? А яке ім'я більше пасує цій дівчинці? Як по-іншому можна назвати Олену? Як вдома до тебе звертаються батьки? Звичайно, заінтригують дітей і такі запитання: Що означає твоє ім'я? Звідки воно до нас прийшло?

Виконуючи таку роботу, вчитель поступово вводить дітей в різноманітний і цікавий світ імені людини, ознайомлює з різними формами його використання, вчить не просто словом, а своєрідною істотою, яка може бути доброю, сильною, мужньою і мудрою, хороброю і приємною [2].

Цікавими будуть для дітей віршовані пояснення походження жіночих імен.

– Сьогодні ми з вами здійснимо подорож у Країну імен. Одними із найбільш популярних імен у нас є Марини, Олени, Зої, Валентини. А що вони означають, вам допоможе дізнатися ось такий вірш:

Допитлива дівчинка наша Наталка,
Її називають Наталка-питалка.
Питає Наталка: Чому я так звуся?
І чому Мариною зветься маюся?
Найкраща подружка моя – Катерина,
А в класі у нас і Оксана, й Ірина,
І Зоя, і Сося, і Клара, й Галина,
Лариса, Олена та ще й Валентина!
Імення ці давні, – вчителька каже. –
Із Греції й Риму, із Заходу й Сходу
Вони нам дістались від різних народів.
А що вони значать, – послухай, дитино:
Галина – спокійна, міцна – Валентина,
Наталія – рідна, морська – то Марина,

А Зоя – життя, чистота – Катерина.

Оксана – чужа, ну, а мир – то Ірина,

Олена – то світла, Лариса – то чайка.

Усе зрозуміла, мала запитайко?

Софія – премудра, а Клара – ясна.

– Ось що означають дівчат імена.

– Ми дізналися, що означають жіночі імена, а про значення чоловічих вам розкаже ось такий вірш:

Ось Костя, наприклад, це значить постійний,

Кирило – господар і мужній – Сашко,

Степан – це вінок, а бадьорий – Гришко.

А Петрик – то камінь, хоробрий – Андрій,

Найбільший – Максим, захисник – Олексій.

Не наші слова в цих звучать іменах,

Дали імена нам чужі племена.

А наші ти знайдеш із коренем - слав-.

Дивись: Святослав, Владислав, Мирослав.

Не займе багато часу на уроці коротка інформація вчителя і про виникнення українських прізвищ, які в підручниках української мови для початкової школи теж займають чільне місце.

Прізвища як значний шар антропонімікону останнім часом постійно перебувають у центрі уваги українських ономастів. Однак для молодших школярів здебільшого ще рано використовувати матеріал про становлення системи українських прізвищ, оскільки їхні типи – це величезний за обсягом і надзвичайно розмаїтий за будовою і значенням основ лексичний шар нашої мови.

Серед українських прізвищ виділяються антропоніми патронімічного походження (утворені від особових імен наших предків): Іваненко, Петрук, Миколук.

Надзвичайне розмаїття типів українських прізвищ виявляється і у великій групі іменувань, що вказують на ремесло, професію, вид заняття першого носія прізвища. Народні найменування осіб за родом діяльності зберігають такі популярні прізвища, як Швець, Гончар, Кравець, Мельник, Мірошник, Ткач, Чабан, Чумак і т. п.

Група прізвищ із суфіксом –ець вказує на вихідців з різних міст України: Богуславець, Уманець.

Народні назви співців і музикантів спричинили до появи прізвищ: Кобзар, Співак, Дудик, Цимбал.

В окрему групу виділяються прізвища, походження яких пов'язане із перебуванням їх перших носіїв у Запорізькій Січі: Запорожець, Козак, Кошовий, Пушкар.

Церковнослужителі різного рангу представлені в таких прізвищах, як Дяк, Пономаренко, Попович.

Є група прізвищ, що відображають якусь

особливість одягу: Білоштан, Кривошাপка; характерну прикмету житла: Безверхній, Заклунний; місцезнаходження садиби: Загребельний, Підгорний, Лісовий.

Цікаву групу утворюють прізвища, які пов'язані з назвами коней та волів: Білоконь, Чорновіл.

Далеко не кожне прізвище легко піддається поясненню навіть у тих випадках, коли основа його прозора, як-от: Буряк, Пиріг, Явір, Мороз.

Цікавість – основна ознака молодших школярів. Тому семантика власного прізвища, прізвища сусіда чи навіть те, чому в класі є і Коваль, і Коваленко, і Ковальчук, активізує інтерес учнів. А це ще одна можливість розкрити дітям багатство рідного слова.

При вмілій організації роботи класовода прізвища його вихованців будуть не сухими, позбавленими смислу ознаками. Це – живі слова, пам'ять роду. І якщо одне прізвище несе в собі історію окремої родини, то всі разом вони складають історію народу.

– Ви вже здійснювали подорож у Країну імен, а сьогодні здійснимо подорож у Країну прізвищ.

– Послухайте вірш, спробуйте самостійно розкрити значення прізвищ, згаданих у ньому:

Ким наші прадіди були,
 Нам прізвища розповіли.
 У кожному класі, в кожній школі
 Кравців і Гончарів доволі.
 Шевців, Ткачів і Бондарів,
 Килимників і Снісарів,
 Кушнір є, Линник, Золотар,
 Котляр, Тютюнник і Ківшар.
 Хто краяв сукні, став Кравець,
 Хто шив взуття, прозвали Швець.
 Котли виготовляв Котляр,
 А ківшик для води – Ківшар.
 Кушнір кожухи добре шив,
 А Снісар дерево різбив.
 Для сала бодню збив Бодняр,
 Горшки випалював Гончар.
 Для суден линви чи канати
 Робили Линники, мій брате.
 Цирульник бороди голив,
 Калашник калачі ліпив.
 Трудились з ранньої зорі
 Землі твоєї трударі.
 Яких тільки прізвищ на світі нема:
 І Вечір, і Ранок, Мороз і Зима.
 Хоробрий мисливець із вовком змагався,
 На все життя потім Убийвовком звався.
 Сміливий – Орел, а чи Сокіл, чи Тур.
 Якщо полохливий – то Заєць чи Щур.
 Був добрий – то Голуб, Добрий, Добродій,
 А хитрий – то Лис, чи Хитрун, чи Крутій,
 Індик – гордовитий, а Півник – хвастун,
 Був хлопець смішливий – назвали

Чмихун.

Псевдонім – видумане ім'я, що існує в суспільному житті людини поряд з дійсним іменем чи замість нього: Леся Українка, Марко Вовчок, Петро Панч. Псевдоніми можуть замінити особове ім'я, прізвище чи всю форму імені. Поширені вони серед людей, що займаються мистецтвом.

Кожен псевдонім – це не тільки окрема людина, це, перш за все, особистість, її життя, думки, мрії, але це також і історія певної епохи, умови існування, побуту як однієї людини, так і всього покоління; це подих часу. Саме тому історія кожного псевдоніма, особливо знаменитої людини, – це таїна, глибина людського розуму, що має свою мету та шлях.

Антропоніми – це особливо благодатний матеріал, який дозволяє учителеві внести у навчально-виховний процес елементи новизни, зацікавити учнів невідомою їм інформацією.

У зв'язку з тим, що зміст імені не завжди позитивний (в колишні часи імена із пейоративним забарвленням часто давали дітям, щоб відвернути від них злі сили), учителю обов'язково слід звернути увагу на функціонування прізвиць. Якщо це явище у класі поширене (а здебільшого буває саме так), потрібно розповісти про те, що раніше, коли у людей ще не було прізвищ, для розрізнення тих, хто мав однакові імена, придумували прізвиська, які або передавалися у спадок, або придумувалися заново. Але зараз, коли для ідентифікації особи є прізвище, ім'я та по батькові (патронім), розрізнявальна роль прізвиць зникла. Тому вживання прізвиць має образливий характер.

Як же виникли наші прізвища?

Якими шляхами примандрували вони на білі поля документів?

Прізвище – не примха. Воно не могло виникнути за тих часів, коли люди почали селитися великими гуртами, займатися різними ремеслами, одержувати маєтки, титули, звання й чини, торгувати, мандрувати по всіх континентах. За часів, коли вже треба було знати не тільки хто це, чий це син (чи донька) та які в них прикмети, а ще й знати, яку роботу виконує людина, з якого вона роду, який у неї маєток, з якої вона місцевості тощо.

Крім прізвищ справжніх і несправжніх (псевдонімів), існують ще назви, які прізвищем можна назвати лише умовно. Це імена персонажів байок, казок, легенд.

А у вас ніколи не виникало бажання довідатися, звідки взялися такі знамениті «прізвища», як Баба-Яга, Дід Мороз, Кошій Безсмертний? Як ви думаєте, хто з них «панського» роду, а хто «селянського», і ще – хто з них молодший, а хто старіший?

Хоч усі вони живуть у казках, та істоти вони дуже неоднакові. Так, найстаріша серед них Баба-Яга. З'явився цей казковий персонаж у дуже віддалені від нас часи, коли ще в тій правові, яку ми звемо праслов'янською, було слово з коренем егъ-, що означало «злий, противний». Це слово не дійшло до нас, хоч сліди його є в багатьох мовах: у поляків на злу, в'їдливу жінку кажуть – ендза, чехи Бабу-Ягу звать – Єзінка, Єжибаба; є цей корінь і в неслов'янських мовах. Аж страшно подумати, скільки поколінь дітей лякали Бабою-Ягою, якщо слово яга корінням сягає таких давніх часів!

Наймолодшим серед цього казкового товариства виявився Дід Мороз (йому менше двохсот років), проте у нього є попередники, значно старіші за нього. Деякі дослідники вважають, що образ Санта Клауса (новорічного роздавача подарунків в Європі й Америці) в перекладі – «святого Миколая», бере свій початок у дуже віддалені часи, коли у давніх германських племен існував свій бог – Водан, який начебто жив десь на півночі і часом з'являвся, роздаючи подарунки.

Звичай дарувати на Новий рік подарунки – дуже давній, люди вкладали у цей звичай надію на благополуччя і багатство, а задатком тут начебто був новорічний подарунок. Потрапивши до нас, Санта Клаус – святий Миколай – злився з нашими казковими образами – Мороза Морозовича, Мороза-Морозенка, Морозка і поступово набув рис усім знайомого Діда Мороза.

Розповідь про прізвиська доречно розпочати з ознайомлення з віршем Грицька Бойка:

В нас жартун у класі є,
Всім він прізвиська дає.
Каже: Я мастак до жартів! –
Та чого ж ті жарті варті?
Зве він «Савою» – Савенка,
«Головою!» – Головенка,
А Саченкова – «Сачок»,
Маслюченка – «Маслючок»!
Зве Зарудного – «Заруда»!
А його всі звать: «Зануда»!

Після обговорення поезії і з'ясування ставлення учнів до прізвиськ учитель може запропонувати увазі школярів коротку розповідь про історію виникнення прізвиськ та особливості їхнього функціонування в сучасних умовах:

Прізвиська використовуються у мові для того, щоб яскраво, виразно виявити своє ставлення до когось. Вони виникають у невеликих замкнених колективах, де люди постійно спілкуються між собою. Колись прізвиська були підставою для творення прізвиськ, а тепер навпаки: багато прізвиськ –

це перероблені прізвиська.

Народні прізвиська є частиною українського фольклору, що висвітлює розум та гумор всього народу. Проте прізвиська стоять поза мовними нормами, тому бажано уникати їх при розмові.

Сучасна педагогіка розглядає антропоніміку як один із засобів активізації пізнавальної активності учнів.

Головне завдання вчителя початкової школи полягає в тому, щоб він вмів об'єктивно оцінити цей матеріал і правильно використовувати його при вивченні найбільш важливих тем і питань з програми в якості ілюстрацій, доповнень, підведення підсумків.

Використання антропоніміки в школі в повній мірі відповідає ступеню розвитку молодших школярів і природньому бажанню пізнати свій родовід. Ономастика служить найефективнішим способом для виховання на практиці високих духовних і моральних якостей учнів. Її зміст охоплює все те, що близьке внутрішньому світу дитини. Це, насамперед, життя самої дитини, її дім, оточення. В цьому середовищі живуть і працюють рідні і близькі люди. Матеріал, почерпнутий із допомогою оточення, стає тим містком, який з'єднує попередні знання і переживання з навчальним матеріалом.

Цей матеріал надзвичайно цікавий і може з успіхом використовуватись учителем початкової школи для розширення кругозору учнів, допомагати дітям заглибитись у значення власного імені та імен своїх товаришів, і, таким чином, застерегти дітей від згрубілих форм при звертанні один до одного. Робота вчителя має бути систематичною й послідовною, з залученням самих учнів.

Зацікавлює учнів і усна народна творчість, зокрема загадки, прислів'я, приказки, народні пісні, а також розповіді про свята, звичаї, прикмети. Багато з них містять антропоніми. Дидактичний матеріал, дібраний з фольклору, можна використовувати під час вивчення різних тем.

Учням початкової школи подобається працювати із прислів'ями. Держись, Хома, іде зима. Засмієсь, Матвійку, дам копійку.

Загадка, як метод народної педагогіки – досить поширений жанр дитячого фольклору. Вона розвиває спостережливість, мислення, мову дитини.

Чорний Іван, дерев'яний каптан, де носом проведе, там помітку кладе (олівець). Були собі два брати і обидва Кіндрати, через доріжку живуть і один одного не бачать (очі).

Учням початкової школи подобається працювати із скоромовками, приказками та прислів'ями.

Якось Яків сів мак,

Так-сяк, абияк.
Виріс ярий Яків мак,
Та щось коле мов їжак.
В горішнику горішина
Горішками обвішана.
Оришка й Тимішко
Струшують горішки.

Власні назви використовуються у шкільній практиці здебільшого як ілюстративний матеріал. Ономастичні завдання під час вивчення граматичних тем варто пропонувати насамперед у тих розділах, де вони за своїми мовними якостями є найбільш ефективними. Використання онімії на уроках мови не тільки не перешкоджає засвоєнню граматичного матеріалу, а й сприяє більш усвідомленому його сприйняттю. Роботу із власними назвами доречно проводити на уроках закріплення та повторення раніше вивченого матеріалу, розвитку зв'язного мовлення тощо.

Висновки та перспективи подальших розвідок напреду. Отже позитивні результати буде приносити не епізодична робота з онімами, а систематичне використання власних назв на уроках рідної мови і в позаурочний час. При вмілій організації навчально-виховної та пошуково-дослідницької роботи учні початкової школи, яким повідомляли певний обсяг знань з антропоніміки, отримують більше можливостей у старших класах для того, щоб краще пізнати свій рідний край, глибше проникнути у таємниці української мови, а значить – на якісно вищій ступінь підняти рівень своїх знань, умінь та навичок.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. / Ф. С. Бацевич. – К.: Видавничий центр «Академія», 2004. – 344 с.
2. Герасимчук В. А., Нечипоренко А. Ф. Антропоніми: історія і сучасність: Навчальний посібник / В. А. Герасимчук, А. Ф. Нечипоренко. – Кам'янець – Подільський, 2002 р. – 321 с.
3. Глинський І. В. Твоє ім'я – твій друг / І. В. Глинський. – К.: Веселка, 1995. – 238 с.
4. Крищенко А. П. До теорії власних назв // Ономастика. – К., 2006. – С. 35–42.
5. Мовчун А. Що в імені твоїм? // Початкова школа – 1998. – №6. – С. 20–21.
6. Півторак Г. П. Власні імена людей у

Київській Русі // Культура слова.-2006. – № 23. – С. 34–42.

7. Сеніна В. К., Євтушенко Н. М., Дирда О. Н. Ознайомлення з антропонімами // Початкова школа. – 1996. – № 9. – С. 15–17.

REFERENCES

1. Batsevich, F. S. (2004). *Osnovy komunikativnoyi linhvistyky: Pidruchnyk*. [Basics of communicative linguistics: Textbook]. Kyiv.
2. Gerasimchuk, V. A, Nechiporenko A. F. (2002). *Antroponimy: istoriya i suchasnist': Navchal'nyy posibnyk*. [Anthroponomy: History and Modernity: A Manual]. Kamyanets'- Podil's'kyi.
3. Glinsky, I. V. (1995). *Tvoje im'ya – tviy druh*. [Your name is your friend]. Kyiv.
4. Kreatenko, A. P. (2006). *Do teorii vlasnykh nazv*. [To the theory of proper names]. Kyiv.
5. Talkman, A. (1998). *Shcho v imeni tvoyim?*. [What is your name?]. Kyiv.
6. Pivtorak, G. P. (2006). *Vlasni imena lyudey u Kyuyivs'kiy Rusi*. [Own names of people in Kievan Rus]. Kyiv.
7. Senina, V. K., Yevtushenko, N.M., Dirda, O. N. (1996). *Oznayomlennya z antroponimamy*. [Introduction to anthroponyms]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ТОРЧИНСЬКА Тамара Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри фахових методик та інноваційних технологій у початковій школі Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Наукові інтереси: методика навчання української мови у вищій школі, формування особистості фахівця – педагога початкової школи.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

TORCHINSKAYA Tamara Anatoliivna – Candidate of Pedagogical Sciences, an Associate Professor of the department of professional techniques and innovative technologies at the elementary school of the Pavel Tychna Uman State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: methods of teaching the Ukrainian language in higher education, identity forming specialist primary school teacher.

Дата надходження рукопису 17. 01. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор В. А. Кушнір.